

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.05>**Роман Карпенко,**

канд. юрид. наук,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровського державного університету в внутрішніх справах

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВАХ

Нині в Україні існує проблема відсутності адекватних форм примирення, що призводить до перевантаження судів, а судовий процес перетворюється в досить коштовну «тяганину», оскільки провадження в багатьох справах інколи навмисно затягуються на тривалий час, а послуги висококваліфікованих юристів, як правило, недоступні для більшості громадян. Механізм примусового виконання рішень суду теж часто не спрацьовує, особливо коли боржник не бажає їх виконувати. Одним із заходів децентралізації, який надає можливість звузити сферу впливу держави на суспільство і замінити цей вплив механізмами саморегуляції є запровадження інституту медіації як альтернативного способу врегулювання спорів. Ефективність медіації визнана європейським співтовариством – більшість документів Ради Європи та Директив ЄС рекомендують впровадження медіації як основного методу альтернативного врегулювання спорів. Законодавче визначення медіації надає суспільству нові інструменти і методи, які створюють широкі можливості всім громадянам більш ефективно викладати власним життям в якості незалежних учасників, а органам публічної влади – можливість змінити сучасну демократичну парадигму управління на більш відкриту, таку, що відповідає інформаційному типу суспільства та сприяє утвердженню плюралізму, нових цінностей, потреб, методів і процедур. Позитивним фактом є те, що 02 червня 2016 року до Конституції України внесена норма, яка встановлює, що Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору, одним із яких є медіація. Разом із тим проблемою запровадження інституту медіації в Україні є відсутність ґрунтовної нормативно-правової бази її регулювання, внаслідок чого легальна можливість застосування його як альтернативного способу вирішення спорів є ускладненою. Спрямованість України на інтеграцію до європейського простору є однією з необхідних передумов запровадження в Україні альтернативних способів вирішення спорів. Стаття присвячена окремим історичним аспектам виникнення, розвитку інституту медіації, теоретичним основам альтернативних способів вирішення спорів, зокрема їх класифікації, принципам та джерелам. Висвітлено започаткування процедур примирення в культурах найдавніших цивілізацій, а також у Стародавньому Римі та Греції, їх становлення у період середньовіччя та розвиток у країнах буржуазної Європи. Автор розглядає переваги, історичні, міжнародно-правові та національно-правові передумови для впровадження та правової регламентації медіації. Визначено особливості регулювання медіації у польському законодавстві та практики застосування такої процедури. На підставі вивчення пам'яток українського права досліджено особливості застосування процедур примирення в Україні на різних етапах її історичного розвитку. Зроблено висновок про те, що медіація – давно відоме для українських традицій державного управління та світу явище, яке зараз лише переживає черговий етап свого відродження. Нові реалії сьогодення та реформування національного законодавства у сфері управління вимагають застосування нових підходів для ефективного регулювання вирішення спорів і конфліктів у різних сферах суспільного життя. Необхідним елементом сучасних правових систем, який свідчить про розвиток демократичних інститутів у державі, є застосування альтернативних способів вирішення спорів, чільне місце серед яких посідає медіація. Традиційною сферою застосування цього інституту є цивільно-правові відносини між юридично рівними суб'єктами.

Ключові слова: примирення, переговори, посередництво, арбітраж, третейський розгляд, медіація, мирова угода, досудове врегулювання спору.

Постановка проблеми. Медіація в її сучасному розумінні почала розвиватися у другій половині XX століття передусім у країнах англосаксонської системи права – США, Австралії, Великобританії, пізніше, і в інших країнах. Зокрема, сьогодні на національному рівні інститут медіації

активно використовується в таких державах, як Німеччина, Нідерланди, Польща, Австрія, Нова Зеландія, Канада, Франція тощо. Перші спроби застосування медіації, як правило, здійснювалося лише під час вирішення спорів у сфері родинних, сімейних стосунків. Згодом медіація отримала визнання

у вирішенні більш широкого кола спорів, починаючи від сімейних конфліктів і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній і публічній сфері. Натепер інститут медіації закріплений у законодавствах деяких пострадянських держав, зокрема: у Федеральному Законі Російської Федерації «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедуру медіації)» від 27.07.2010 р. [2], у Законі Республіки Білорусії «Про медіацію» [1], у Законі Республіки Казахстан «Про медіацію» від 28.01.2011 р. [9] тощо. У сучасну Україну медіація прийшла вже як напрацьована технологія в середині 90-х років, медіаційні центри почали працювати з 1997 року (в Одесі). Вперше в СНД медіацію було застосовано в рамках цивільного судочинства. Громадськими «Групами медіації» Донецька, Луганська, Одеси, Києва, Криму, Харкова вона апробувалася в різних сферах – у трудових, сімейних спорах, спорах сусідів, у цивільних провадженнях тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Деякі аспекти дослідження історії виникнення і розвитку процедур примирення здійснювалося в наукових працях О. Спектор, Д. Давиденка, Н. Нестор, Ю. Микитина, А. Шабаліна, Г. Тушиної, В. Ермоловича та інших.

Метою статті є дослідження історичних передумов виникнення та розвитку інституту медіації шляхом аналізу процедур примирення в окремих державах світу, і в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у літературі, історію вирішення спорів взагалі можна розглядати як історію зміни співвідношення трьох основних її форм: насильницької (анти-правової), судової (за допомогою примусового відновлення порушеного права в судовому порядку) і примирювальної [10, с. 163]. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що врегулювання конфліктів шляхом залучення третьої особи-посередника не нове явище у правовій культурі країн світу та, зокрема, України. Характерні риси цього феномена почали своє формування ще на ранніх етапах виникнення людської цивілізації. За часів первіснообщинного ладу переважала насильницька форма вирішення спорів, яка взагалі не була обмежена. Під час сутичок і збройних зіткнень переможець нав'язував свою волю тому, хто зазнав поразки. Крім того, звичаї того періоду призводили до того, що суперечка між двома особами швидко переростала у суперечку між родинами, родами, племенами, що значно підвищувало її небезпеку.

У Стародавньому Римі існував так званий принцип Таліону – «око за око», «зуб за зуб», тобто потерпілий здійснював самосуд (при цьому він брався під захист своєю родиною або своїм племенем) та міг завдати кривдникові шкоди у розмірі, що не перевищувала заподіяний збиток. Така ситуація, коли будь-який спір у племені призводив до застосування насильства, каліцтва, вбивства, підривала життєздатність, загрожувала самому існуванню племені і тому ставала неприйнятною. Відтак з'являються перші примирителі, роль яких беруть на себе вожді й старійшини – найбільш авторитетні члени племені завдяки своєму віку та особистим якостям. У такий спосіб у первісному суспільстві запобігали поширенню насильства та забезпечували виживання. Основною метою посередництва того періоду була не відплата по заслугах, а підтримання миру і порядку. Щодо відновлення справедливості, то це завдання було другорядним. Вождь і старійшина одночасно були і посередником, і арбітром. Слід зазначити, що, на відміну від сучасного інституту медіації (посередництва), у той період нейтральна третя особа могла нав'язати сторонам своє рішення. Таким чином, внаслідок застосування примусу спори часто вдавалося закінчити миром, але не обов'язково на умовах, що цілком задовольняли сторони. Ця мета досягалася не тільки за допомогою переговорів між кланами, але і на зборах общини, які скликалися для розгляду спорів. Проте юрисдикція таких зборів повністю залежала від волі сторін, причому вони могли й не підкоритися їх рішенням, тобто третейським судом ця процедура не була. Разом із тим дана форма врегулювання спорів являла собою лише зародки процедури примирення. Вона ще не була справжньою процедурою примирення, оскільки як під час переговорів, так і на зборах сторони вели себе край вороже, були налаштовані на те, щоб не робити жодних поступок, нічого не забувати і не прощати. Однак цінність зборів общини полягала в тому, що вони дозволяли сторонам знайти більше довіри один до одного, оскільки взаємини між кланами того часу будувалися за принципом «свій-чужий». Загалом, взаємна недовіра було загальним правилом, а добра воля сторін викласти свої розбіжності зборам общини свідчила про їхню здатність до конструктивних переговорів. На рівні всього племені збори общини вирішували суперечки, обговорювали проблеми дружнім шляхом. Поради давали люди, які користувалися найбільшим авторитетом через свій розум, – *witan* («обізнана людина», «розумна людина»). Мирову угоду

скріпляли клятвою перед богами. Вона мала велике значення для підтримки миру, причому її не можна було порушити, інакше можна було поставити під загрозу весь уклад життя сім'ї та племені [10, с. 165].

У цей період у римському праві вперше було здійснено доктринальну розробку й законодавче оформлення інституту мирної угоди, розроблено її цілісну концепцію. Так, Закони XII таблиць передбачали можливість укладання сторонами такої угоди перед початком судочинства (стадія *in iure*). Надалі, з розвитком римського права, з'являється особливий вид угод, що мають на меті припинення спірних зобов'язань, які отримали назву *transactio* – мирова угода. Д. Давиденко зауважує, що факт встановлення грошового еквіваленту правопорушення полегшив проведення переговорів з урегулювання спорів [10, с. 164]. Таке відшкодування було відоме римському праву під назвою «композиція» (тобто штраф, що правопорушник сплачував потерпілому). Композиція спочатку мала добровільний, а пізніше обов'язковий характер відповідно до встановленого законом порядку (так звана «законна композиція»).

Пізніше, у період середньовіччя, з прийняттям європейськими народами християнства та розвитком писемності, звичаєве право було закріплене в письмових документах та містило норми про відшкодування заподіяної шкоди: зокрема, «Салічна правда», а через чотири століття й «Руська правда», містили положення стосовно точного розміру грошових сум, що підлягають сплаті за різні правопорушення й за заподіяння різного роду збитків особі та майну, які раніше визначити було вкрай складно. Така система була відома й англосаксонському праву, де вона мала назву *bot* [10, с. 165]. У «Саксонському зерцалі» – джерелі права Німеччини XIII ст. – також дістав своє відображення принцип відшкодування шкоди. Згідно зі ст. 14 Книги II «Земського права», у разі необережного вбивства та вбивства в умовах необхідної оборони судова справа, як правило, обмежувалася добровільними угодами про відшкодування збитків потерпій стороні.

Цікавим є приклад Стародавньої Греції, яка використовувала такий суспільно-правовий інститут, як проксенія, що походить від слова «гостинність». Підним розумілося звернення до посередника з метою налагодження та підтримання зв'язків, ведення переговорів та взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами і навіть містами-державами. Такий посередник іменувався як *proxenetas* [11, с. 162]. У римському праві,

починаючи з Дігест Юстиніана, посередник іменувався по-різному: *internuncius*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, і нарешті *mediator*. Інститут проксенії був дуже поширений у Стародавній Греції та пізніше запозичений іншими країнами стародавнього світу, увійшовши в практику міжнародних відносин. Ще одним поширеним у Греції способом урегулювання приватних спорів, які сторони не могли залагодити самостійно, була процедура *diatesia*, яка включала в себе *diallage* (діалог, або процедуру примирення) і, у разі потреби, *krisis* (винесення рішення). Використовуючи сучасну термінологію, її можна умовно назвати «посередництво-арбітраж». Ця, а також інші неформальні примирні процедури застосовувалися і для урегулювання спорів із публічною владою. При цьому схиляння сторін до миру було ключовим складником функцій як арбітра, так і державного судді: *krisis mihi* і не настати, якщо в тому не було потреби. Навіть після винесення рішення судом або арбітражем нерідко здійснювалися заходи щодо примирення сторін для сприяння добровільному виконанню даного рішення, дійсного припинення конфлікту і запобігання нових суперечок [11, с. 163].

Німецькі вчені К. Цвайгерт і Х. Кётц відзначають, що «освячене конфуціанської традицією негативне ставлення до вирішення суперечок публічно в державних судах, в усіх прошарках суспільства, і особливо серед селян, призводить до того, що мало хто з громадян користується правами, наданими новими законами. Провідну роль, як і колись, продовжують грати традиційні форми примирливого посередництва і взаємного вирішення суперечок» [12; 13].

Є докази того, що в Єгипті доби Птолемеїв був також поширений приватний арбітраж, у результаті якого часто укладали мирову угоду. Так, папірусний лист, який датується 209 р. до н. е., фіксує мирову угоду, яку гречанка уклала з іншою жінкою, мабуть, єгиптянкою, за позовом, що впливає з образливої поведінки. Поширеною практикою було звернення позивачів до місцевого правителя (стратегу) за вирішенням спору. Нерідко стратег доручав розглянути спір нижчестоящому чиновнику (*epistates*) за місцем проживання відповідача, причому зазвичай йому пропонувалося, по можливості, примирити сторони («*malista dialus on autous*» – «краще примирити їх»), а якщо не вдасться, то повернути справу стратегу для вирішення або направити його в певний судовий орган [11, с. 164–166]. Крім того, суди священиків користувалися схваленням,

допомогою і підтримкою в імператорів Римської імперії. Слід зазначити, що, заохочуючи до примирення сторін, звичаєве і церковне право мали різні цілі: світська влада насамперед придумати або попередити насильницькі конфлікти в громаді, а церковна влада дбала про спасіння душ. З часом церковні примирителі стали нав'язувати свої послуги, що мало негативні наслідки для сприйняття примирливих процедур суспільством. Священники все частіше втручалися у вирішення спорів навіть тоді, коли сторони до них не зверталися: нерідко за власною ініціативою приходили до осіб, які зверталися до світського суду і, посилаючись на божественні настанови, наполегливо переконували відмовитися від судового розгляду та вирішити спір, ґрунтуючись на принципах моральності. Тому Римська держава вживала заходів для того, щоб єпископський третейський суд не втратив статусу добровільного і необов'язкового. Характерною особливістю суперечок періоду середньовіччя було те, що вони головним чином відбувалися між фізичними особами і, як зазначалося вище, між сім'ями і родами (до розпаду родового ладу) [10, с. 170].

XI ст. – час відродження ідеї права і підвищення ролі судового розгляду спорів. Формується канонічне приватне право та система торговельного права. Посередництво розвивалося й у врегулюванні торгових суперечок. У XI – XII столітті в Європі відбулося суттєве зростання торгівлі, з'явилася професія купців. Інтереси стабільного розвитку торгівлі вимагали як зрозумілих і чітких правил торгівлі, так і наявності механізмів оперативного вирішення і врегулювання спорів. Розвиток пересувних ярмарків сприяв зростанню числа торгових суперечок. Вироблення правил торгівлі та розв'язання спорів відбувалося на ярмарках у великих торгових центрах (у Шампані, Ліоні, Анвер, Генуї). Самі комерсанти виступали як арбітри та примирителі у врегулюванні торгових спорів. Так з'явився і комерційний арбітраж. Крім ярмарків, традиційним місцем для ведення переговорів з врегулювання суперечок, пов'язаних з веденням професійної діяльності, були гільдії і цехи [10, с. 171].

Цікаво зазначити, що у судах багатьох європейських держав (включаючи Англію) у XII – XIV ст. регулярно проводилися так звані *dies amon* (дні примирення). Ці дні суди повністю присвячували проведенню заходів щодо примирення сторін. У 20-і рр. XII ст. в Англії в підручнику з права, відомому як «Закони Генріха I», одним із основних принципів був такий: «*Ratum legem vincit et amor iudicium*» – угода перевищує право, а мир –

судове рішення [10, с. 171]. У середньовічній Франції процедури примирення також були головним способом врегулювання спорів. Прикладом може стати південь середньовічної Франції, Прованс, а також статuti міст Арля, Марселя, Ніцци та Авіньйону в XIII – XIV ст., які передбачали мирне врегулювання спорів між громадянами, наприклад, у конфліктах між близькими родичами. Принцип мирного врегулювання спорів базувався на компенсації шкоди. Схожі норми були закріплені в джерелах права Угорщини, Німеччини, Польщі, Сербії, Франції, Чехії, Швеції в XIII – XIV століттях [12]. У нотаріальних реєстрах департаментів Овернь і Лангедоку були знайдені тексти мирових угод (*accordsprives*), складених у XVIII столітті. Ними можна було врегулювати навіть справу про вбивство, коли сільська громада, з'ясувавши, що вбивство мало поважну причину, бажала уникнути втручання суду і сприяла примиренню сімей [10, с. 172]. До середини XVIII століття інститут суддів-примирителів (*faiseurs de paix*) широко застосовувався у Голландії.

Більш детально процедуру примирення розглянемо на прикладі французького двохсотлітнього досвіду застосування інституту мирової угоди, який був закріплений у Цивільному кодексі Франції 1804 року, який увійшов в історію під назвою «Кодекс Наполеона», на основі якого, як відомо, були прийняті цивільні кодекси в багатьох державах світу. Оскільки Україна, як і Франція, належить до романо-германської правової сім'ї і, як відомо, свого часу Франція взяла за основу конституційний проект П. Орлика для розбудови власної моделі публічної влади та прийняття конституції, тому вивчення багаторічної традиції цієї держави буде доречним. Так, головним завданням інституту мирових судів у Франції було примирення сторін, а додатковим – вирішення незначних майнових спорів. Тільки після проходження процедури примирення у мирового судді і в разі її невдачі можна було звертатися з позовом до суду. Мировий суддя видавав акт про проведення процедури примирення. За наявності цього акта можна було подавати позовну заяву. Процедура судового примирення була закріплена в частині 2 Цивільного процесуального кодексу Франції, який набрав чинності в 1807 році. Цікаво звернути увагу на те, що закон забороняв юристам брати участь у примиренні як представникам або консультантам сторін, вважалося, що юристи лише заважають досягненню миру між сторонами. Така логіка зрозуміла: під час примирення суперечка врегульовується відповідно до інтересів

сторін, а не до їхніх прав, і, крім того, юристів підозрювали в матеріальній зацікавленості продовження спору та тривалому судовому розгляді, оскільки від цього залежав розмір їх винагороди. Згодом Конституційні збори вирішили, що примирення має застосовуватися не лише в мирових судах, а у всіх без винятку [10, с. 173].

У XIX столітті відбулося усвідомлення того, що не слід намагатися врегулювати всі спори мировою угодою, оскільки є суперечки, які доцільніше вирішувати в судовому порядку. У цивільне процесуальне законодавство були внесені істотні зміни: встановлювалося, що спроба примирення не вимагається у провадженні справи другої інстанції; між сторонами, не здатними до мирової угоди; в справах, які не можуть бути припинені миром. Обов'язкова процедура примирення не застосовувалася у справах, що вимагають швидкого вирішення. Було знято заборону юристам бути повіреними в процедурі примирення.

Можливо, першим за часом і одним з найбільш переконаних противників обов'язкової процедури примирення був відомий англійський юрист і філософ Ієремія Бентам. Він стверджував, що примирителю неодмінно доведеться вислуховувати сторону, заглиблюватися в усі обставини справи, що призведе до затягування процесу і фактично до подвійного судового розгляду. Бентам виділяв такі виняткові випадки, коли доречним є укладення мирової угоди: витрати судового розгляду перевищують цінність предмета спору, а у правопозивача немає твердих підстав; суперечка виникає між родичами чи сусідами. «Пожа цими випадками, – вважав він, – мирова угода являє собою відмову у правосудді, а держава повинна гарантувати сторонам повне правосуддя, а не правосуддя наполовину». Бентам вважав, що, якщо сторони бажають примиритися, вони досягнуть цього і без судді і тому функція примирення для судді зайва [10, с.173]. Інститут мирової угоди був включений до Цивільного кодексу Франції 1804 року, де йому був присвячений окремий титул у книзі третій «Про окремі способи, якими набувається майно». Натепер процедура примирення обов'язкова в суді дрібних позовів, у раді примирення, у сімейному суді у справах розлучення (ст. 252 ЦПК Франції). У разі не проведення спроби примирення рішення суду може бути визнано недійсним.

Щодо існування традицій процедур примирення на території нашої держави, то найдавніші згадки можна знайти в джерелах права часів Київської Русі. Як зазначає Н. В. Нестор, правові норми «Руської

правди» закріплювали можливість заміни кровної помсти грошовим викупом за образу. Дослідниця тлумачить цю норму як доказ зародження примирення на українських землях. Однак ми більше поділяємо думку В. Д. Гончаренка, що це, скоріше, розвиток компенсаційного та відновлювального правосуддя [12], та Д. Л. Давиденка, який говорить про те, що факт встановлення грошового еквіваленту правопорушення полегшив проведення переговорів з урегулювання спорів [11, с. 160]. Норми Руської правди не дають інформації про те, як, у який спосіб та за чиєю ініціативою відбувалося відшкодування завданої шкоди і чи у такому випадку був конфлікт вичерпаний чи ні. Натомість практика примирення простежується у політичній історії Київської Русі. Прикладами попередження конфліктних ситуацій завдяки договірному врегулюванню відносин є такі інститути влади, як співправління князів та князівські з'їзди (снеми). Як відомо, після смерті Володимира Великого між його нащадками розпочалася братовбивча війна. Її завершення пов'язують із досягненням компромісу між Ярославом і Мстиславом, ініціатором якого виступив останній. Літопис руський так описує цю подію: «І послав Мстислав услід за Ярославом (посла) говорячи: «Сиди ти на столі своїм у Києві, оскільки ти еси старший брат, а мені хай буде ся сторона». Та не одважувався Ярослав у Київ іти, допоки вони оба (не) замирилися. І сидів Мстислав у Чернігові, а Ярослав у Новгороді, а в Києві сиділи мужі Ярославові». У 1026 р. «Ярослав зібрав воїв многих, і прийшов до Києва, і вчинив мир з братом своїм Мстиславом коло Городця (Пісочного). І розділили вони по Дніпру Руську землю: Ярослав узав сю сторону. А Мстислав – ту. І стали вони оба жити в братолюбстві, і перестали усобиця і заколот, і була тиша велика у землі Руській». У цьому уривку з літопису чітко вказано на процедуру укладення угоди про примирення: її ініціював Мстислав, а результатом став територіальний розподіл владних повноважень між братами-князями, який мав силу аж до смерті Мстислава. Цю зустріч Ярослава і Мстислава вважають першим князівським з'їздом. О. С. Щавельов так відтворює процедуру князівських з'їздів, що склалася стихійно: домовленість про збори; «стояння», тобто зайняття очікувальної позиції на місці проведення з'їзду (як правило, це було село або невелике місто); обговорення питань, що виносились на з'їзд; укладення угоди (це було не завжди); спільний бенкет, інколи з роздачею подарунків [12; 13].

Процедура медіації у сучасних правових системах теж складається із цих стадій: ініціатива; угода про передачу справи на медіацію; попередні зустрічі; зустріч сторін; укладення угоди. Незвичною для сьогодення формою закріплення угоди про примирення було хресне цілування. Християнська релігія забороняла клятви як рудимент язичництва. Натомість цілування хреста на знак дотримання укладеної угоди, надання обіцянки розглядалось, по-перше, як символ миру та любові між князями, по-друге, як ритуал відвернення диявольських лестоців та ненависті. Основним джерелом права, що діяло на значній території України протягом XVI – XVII століть, під час влади Литовського князівства, а згодом Польського королівства були Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр., у яких також була передбачена можливість примирення сторін. «Єднанням» (таку назву мало примирення) могли закінчуватися майнові, земельні, а також кримінальні справи. Артикул 12 розділ IX передбачав звільнення гвалтівника від смертної кари через примирення, якщо згвалтована ним жінка «захотіла його собі за чоловіка мати». «Єднання» укладалось у письмовій формі, підписувалось і засвідчувалось печатками свідків (сторонніх людей). Спір, залагоджений єднанням, не підлягав переданню до суду; у разі звернення до суду з питанням, яке було врегульоване єднанням, позивач підлягав грошовому стягненню у вигляді сплати відповідчу сям кіп грошей, судді – двох кіп грошей, і підсудку – копи грошей [12; 13]. «Єднання» могло укладатися за посередництвом полюбовного суду, судді якого призначали самі сторони, що нагадує інститут третейського розгляду. Разом із тим полюбовний суд міг не тільки виносити рішення як третейський суд, але й сприяти виробленню рішення самими сторонами, чим наближався до ролі посередника-медіатора у врегульованні конфлікту. За результатами розгляду полюбовний суд ухвалював компроміс (мирову угоду) сторін конфлікту, підписаний сторонами і засвідчений печатками суддів лист. Компроміс підлягав обов'язковому виконанню, інакше сторона, зобов'язана на користь якої не виконано, могла звернутися з позовом до земського суду. Земський суд перевіряв законність полюбовного суду та його рішення, підписи та печатки сторін на виданому судом листі, у разі відповідності закону залишав рішення чинним, а в іншому – скасовував та виносив законне рішення. Козацьке право, як правило, не мало нормативного виразу в окремих документах, а мало звичаєвий характер та було згідно зі «стародавнім звичаєм словесним правом і здоровим глуздом».

Як зазначає Д. Яворницький, акти судових козацьких справ указують на визнання запорожцями права договору між товаришами. Тобто сторони кримінального чи цивільного конфлікту могли завершити судову справу шляхом примирення й укладення відповідного договору про це. Інститут примирення та договору між сторонами був поширений у випадках завдання тілесних ушкоджень, майнових злочинах [12; 13]. Примирення не тільки допускалось, а й заохочувалось представниками козацької судової системи. Паланкові судді, курінний отаман та суд, кошовий отаман як остання інстанція намагались примирити конфлікуючі сторони, фактично виконуючи роль медіаторів. В актовій книзі Стародубського градського уряду за 1693 рік є запис про досягнення примирення за участю медіаторів між Костем Давидовим та Яковом Радковим, який його побив. У тексті документа вживається слово «медіатор», що свідчить про знайомство урядовців з джерелами магдебурзького (міського) права та його використання. У XVIII ст. збірка права «Права, за якими судиться малоросійський народ» визначала два види примирення: за посередництвом мирителів, обраних сторонами (полюбовний суд), та без посередництва мирителів. Мирителі обиралися сторонами. «Урядники графські» – представники місцевої влади – також могли виступати мирителями. «Спорні сторони» давали письмове зобов'язання не переслідувати мирителів у разі незгоди з їхнім рішенням. Рішення «полюбовного суду» не мало виходити за межі прохань та чолобитних спірних сторін, і навпаки, опустити щось з вимог, не повинно було суперечити справедливості та совісті та містити гарантії виконання у вигляді поруки або штрафу (пункт 3 артикулу 25 глави VII). Чітко вказувалося, у яких випадках укладення угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим виступає обставиною, що пом'якшує покарання. Не допускалося укладення угоди щодо умисних злочинів, міра покарання за які передбачала смертну кару або тюремне ув'язнення (пункт 9 артикулу 25 глави VII). Примирна угода (укладена без посередників) та приговор мирительський (укладений за допомогою посередників) з дотриманням необхідних вимог змісту і форми вважалися юридичним фактом, що припиняв спір. Апеляція на рішення «полюбовного суду» не допускалася (пункт 11 артикулу 25 глави VII). «Права, за якими судиться малоросійський народ», і зокрема, інститут примирення, в тому числі за допомогою посередників, мали широке застосування на українських землях наприкінці XVIII

і на початку XIX століть. Зникла ця практика з приходом радянської влади та запровадженням радянського права. Підводячи підсумки розвитку примирних процедур на сучасному етапі, слід відзначити основні нововведення порівняно з попередніми періодами. Посередництво перетворилося на самостійну професію. Якщо раніше в ролі посередників виступали особи, які володіли насамперед високим соціальним статусом, авторитетом і наділені повноваженнями для винесення обов'язкового для сторін рішення, то тепер часто посередниками стають особи, авторитет яких ґрунтується єдино на їхньому досвіді і знанні, а головне – спеціальних навичках з урегулювання спорів. Посередництво виділилося з арбітражу. Сформувався й розширюється світовий ринок посередницьких послуг. Внаслідок переходу процедур примирення на професійну основу вони стали різноманітнішими й ефективнішими. Тепер умови врегулювання спору ґрунтуються на інтересах сторін. Узав гору прагматичний підхід: більшість дослідників і практиків вважають, що метою процедур примирення є не справедливість або матеріальна істина, а доцільність, вигода для сторін спору. Посередництво (медіація), примирення стало частиною судового розгляду. Суди стали виділяти працівників апарату для виконання функцій примирителя або направляти сторони до професійних посередників. У багатьох країнах з'явилося законодавство, що регулює процедури примирення. З'явилися корпоративні багаторівневі програми управління конфліктами, особливо у довгострокових компаніях – рекомендаційний арбітраж – повномасштабний арбітраж [10, с. 167].

Цінним для України є польський досвід, де медіація регламентована на законодавчому рівні та широко застосовується. Згідно зі статистикою, наданою Міністерством юстиції Польщі (Ministerstwo Sprawiedliwości), у 2010 році на медіацію в кримінальних справах була передана 2541 справа, із них 89,5 % спорів завершилися укладенням угод; на медіацію в справах неповнолітніх осіб, що вчинили злочин, – 348 справ, 75 % з яких завершилися успішно; на медіацію в цивільних справах – 2196 справ; на медіацію в сімейних справах – 1092 справи; на медіацію в господарських справах – 848 справ [3]. Процедура медіації застосовується практично в усіх галузях – в кримінальних, цивільних,

сімейних, трудових, господарських справах, а також у справах про вчинення злочину неповнолітніми особами. Єдиний Закон, що регулював би процедуру медіації, відсутній, але правову регламентацію даного інституту, а також правового статусу медіаторів забезпечує наявність великої кількості підзаконних нормативно-правових актів, а також відповідні положення у процесуальних кодексах. Крім того, правове регулювання медіації здійснюється за допомогою міжнародно-правових актів, серед яких – Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» [4], Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету міністрів державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року [5], Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради щодо медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року [6], Рекомендація № R (98) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року [7], Європейський кодекс поведінки медіаторів, прийнятий Європейською комісією 2 липня 2004 року у Брюсселі [8].

Сьогодні Міністерство Юстиції проводить інформаційно-освітню кампанію з поширення медіації, яка спрямована на три групи: на суспільство загалом; на сторін спору, які звернулися до суду; на професійні групи (суддів, прокурорів, медіаторів). Перші заходи були проведені ще в жовтні 2010 року під загальним гаслом «Маєш право на медіацію». Дана кампанія включає в себе поширення відповідних плакатів, листівок на вулицях польських міст, а також телевізійних та радіороликів. Міністерство Юстиції також здійснює діяльність, спрямовану на підтримку навчання у сфері альтернативних способів розв'язання конфліктів та спорів. У жовтні та листопаді 2011 року були проведені навчальні курси з медіації для суддів, медіаторів та працівників бюро обслуговування клієнтів, тобто осіб, які першими працюють із сторонами спору. Таке навчання проводиться з метою не лише наблизити проблематику альтернативних способів вирішення конфлікту та спору, але й заохочувати їх використання у практичній діяльності. За ініціативою Міністерства юстиції також щороку проводиться конференція в рамках Міжнародного дня медіації [3].

Висновки

Медіація є дуже старим інструментом міжнародного права. Якщо заглянути в глибину історії, то її можна побачити там, де

можна було швидше домогтися обов'язкового для виконання рішення переговорами, ніж за допомогою правових норм. Із застосуванням медіації стало зрозуміло, що в деяких випадках можливості цього методу багато в чому перевершують судочинство. Прийшовши до осмислення цього факту, країни Європи, що мають багату традиціями і добре функціонуючу систему правосуддя, взяли цей метод на озброєння, інтегрувавши медіацію в правову систему. Розгляду сутності та співвідношенню понять «примирення», «посередництва» та «медіація» буде присвячене подальше дослідження даної проблематики.

Список використаних джерел:

1. О медиации: закон Республики БЕЛАРУСЬ от 12 июля 2013 г. № 58-З. URL : <http://www.mediacia.by/zakon-respubliki-belarus-o-mediacii> (дата звернення: 20.03.2020).
2. Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации) : федеральный закон от 07.07.2010 № 193-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru>. (дата звернення: 20.03.2020).
3. Міністерство юстиції Республіки Польща. URL : <http://ms.gov.pl/pl/dzialalnosc> (дата звернення: 20.03.2020).
4. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri> (дата звернення: 20.03.2020).
5. Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=> (дата звернення: 23.03.2020).
6. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States concerning mediation in penal matters. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=420059> (дата звернення: 27.03.2020).
7. Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers to member States on family mediation. URL: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?> (дата звернення: 27.03.2020).
8. European Code of conduct for mediators. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/_adr_ec_code_conduct_en.htm. (дата звернення: 22.03.2020).
9. Про медіацію: Закон Республіки Казахстан від 28.01.2011 № 401-IV. URL: <http://elmediacia.kz/images/file/> (дата звернення: 22.03.2020).
10. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации* : официальное ежемесячное печатное издание Высшего Арбитражного Суда РФ. 2004. № 1. С. 163–176.
11. Давыденко Д. Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. *Третейский суд*. 2010. № 5. С. 161–168.
12. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління : теоретико-правовий аспект : дис. ... кандидата наук з державного управління : 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.
13. Красіловська З. В. Історичні передумови виникнення та розвитку інституту медіації. *Молодий вчений*. 2015. Вип. 6(21). С. 114–118.

At present in Ukraine there is a problem of lack of adequate forms reconciliation, which leads to the overload of the courts, and the lawsuit turns into rather expensive, as litigation is sometimes deliberate in many cases they last a long time, and the services of highly qualified lawyers tend to be unavailable to most citizens. The mechanism of enforcement of court decisions too often does not work, especially when the debtor does not want them to perform. One of the measures of decentralization, which allows to narrow the sphere of influence state to society and to replace this influence mechanisms of self-regulation are introduction of the Mediation Institute as an alternative way of dispute settlement. The effectiveness of mediation is recognized by the European community – most documents the Council of Europe and the EU Directives recommend the introduction of mediation as the main method alternative dispute resolution. The legislative definition of mediation is given to society new tools and methods that will create greater opportunities for all citizens to effectively manage their own lives as independent participants and public bodies the power to change the modern democratic paradigm of governance to a more open one, one that fits the information type of society and promotes pluralism, new values, needs, methods and procedures. The positive fact is that on June 2, 2016, it was added to the Constitution of Ukraine a rule that states that a mandatory pre-trial law may be determined by law the dispute settlement procedure, one of which is mediation. However, the problem the introduction of a mediation institute in Ukraine is the absence of a sound regulatory framework for its regulation, making it legal to use it as a alternative dispute resolution is complicated. The focus of Ukraine's integration into Europe is one of the necessary preconditions for introduction in Ukraine of alternative dispute resolution. The article is devoted to individual aspects of the historical origin, development of the institute of mediation, the theoretical foundations of alternative dispute resolution mechanisms, including their classification, principles and sources. Original conciliation in the cultures of ancient civilizations, as well as in ancient Rome and Greece, their formation during the Middle Ages and development in the countries of bourgeois Europe are investigated. The author analyses the advantages, historical, international and national legal preconditions for introduction and legal regulation of mediation. Then, it has determined the specialties of regulation of mediation in Polish legislation and application of this procedure in practice. Based on

the study of the monuments of Ukrainian law, the features of conciliation in Ukraine at different stages of historical development are studied. It is concluded that the institute of mediation has long been known for Ukrainian society and world, and now it is just going through the next stage of its recovery. The new realities of today and the reform of national legislation in the field of governance require the use of new approaches to effectively regulate the resolution of disputes and conflicts in different spheres of public life. A necessary element of modern legal systems that testifies to the development of democratic institutions in the state is the use of alternative ways of resolving disputes, with mediation taking a dense place among them. The traditional scope of this institute is the civil-law relationship between legally equal entities.

Key words: conciliation, negotiation, mediation, arbitration, arbitration, mediation, settlement agreement, court settlement of the dispute.

